

Trabzon Ayasofya Camii'nin "Mülkiyet Hakkı" Üzerine Bir İnceleme

Yakup Emre Çoruhlu*- Osman Demir**

Öz

Mülkiyeti mazbut Fatih Sultan Mehmet Vakfı'na yönetim ve temsili 5737 sayılı Vakıflar Kanunu ile Vakıflar Genel Müdürlüğü'ne (VGM) ait Trabzon Merkez Fatih Mahallesi'nde "çeşmesi olan bahçeli kargir cami" vasıflı, 6.951,75 m2 miktarlı vakıf taşınmaz, vakıf taşınmaz mallar kütüklerinde mazbut hayrat olarak tescillidir. Bu vakıf taşınmaz aynı zamanda 2863 sayılı Kültür ve Tabiat Varlıklarını Koruma Kanunu uyarınca "korunması gerekli kültür ve tabiat varlığı" olarak tescilli olup 1.derece arkeolojik sit alanında bulunmaktadır. Taşınmazı VII. Osmanlı Padişahı Fatih Sultan Mehmet'in Trabzon'u 1461 yılında fethetmesi ile kendi kurduğu vakfına alarak camiye dönüştürüp vakfettiği bilinmektedir. Uzun süre VGM rızası dışında müze olarak kullanılan bu taşınmazın vakıf hukukuna uygun olarak tekrar cami vasfında kullanımı tartışılmıştır. Bu çalışma kapsamında Cumhuriyet'ten sonra taşınmazın mülkiyet hakkı kavramı çerçevesindeki hukukî durumu ülkemizin de tanıdığı uluslararası beyanname, sözleşme ve protokoller ile Anayasa, Medeni Kanun, Vakıflar Kanunu, Kadastro Kanunu, Kültür ve Tabiat Varlıklarını Koruma Kanunu ve Gayrimenkul Kiraları Hakkında Kanun çerçevesinde irdelenerek, taşınmazın konu olduğu idarî kararlar ve yargı kararları da özetlenerek taşınmaz özelinde değerlendirmeler yapılacaktır.

Anahtar Kelimeler: Trabzon Ayasofya Cami, Mazbut Vakıf, Hayrat, Mülkiyet, Kullanım

An Investigation on "Property Right" of the Trabzon Ayasofya Mosque

Abstract

Ayasofya Mosque as the property of The Foundation of Fatih Sultan Mehmet is administered and represented by General Directorate of Foundations (VGM) in Turkey, according to the Foundations Law numbered 5737. It is 6.951,75 m2 at Fatih District in Trabzon and registered as mazbut waqf on title deed "masonry mosque garden with fountain". In addition, it is registered on title deed "cultural and natural property to be protected" and is in first-degree archaeological protected area according to Protection of Cultural and Natural Heritages Law numbered 2863. It is known that VIIth Ottoman Sultan, Fatih Sultan Mehmet conquered Trabzon in 1461. After the conquest, Fatih Sultan Mehmet converted Ayasofya into a mosque by including its own foundation. In a long time Ayasofya was used as a museum without permission of General Directorate of Foundations and usage of Ayasofya as a mosque has been discussed instead of a museum because of its status in accordance with the law of foundations. In this study, after establishment of Turkish Republic legal status of Ayasofya Mosque in terms of the concept of property rights will be investigated by examining the Universal Declaration of Human Rights, European Convention on Human Rights, The Constitution, Civil Law, Foundations Law, Cadastre Law, Protection of Cultural and Natural Heritages Law, Letting Law. Administrative decisions and adjudications will be summarized.

Key Words: Trabzon Ayasofya Mosque, *Mazbut* Waqf, Charity, Property, Usage

* Yard.Doç.Dr., Karadeniz Teknik Üniversitesi, Mühendislik Fakültesi, Harita Mühendisliği Bölümü; yecoruhlu@gmail.com.

** Doç.Dr., Karadeniz Teknik Üniversitesi, Mühendislik Fakültesi Harita Mühendisliği Bölümü, osmand@ktu.edu.tr.

Giriş

Vakıf kelime olarak; durma, durdurma, hareketten alıkoyma, hapsetme ve dinlendirme anlamlarına gelen bir kelime olup, çoğulu evkâftır (Muhammed: 1933: 2). Arapça bir sözcük olan 'vakf'; sözlük anlamı ile durdurma, hareketten alıkoyma, hareketsiz bırakma manalarına gelir. Ayrıca "tamamen verme, büsbütün verme" anlamını da içerir (URL-3: 2013). Vakıf en yaygın tanımıyla kullanım hakkını şahsî mülkiyetten çıkartarak ebediyen kamu menfaatine tahsis etmek olarak tanımlanabilir (Gülsoy vd.: 2012: 10). Vakıf, özellikle Osmanlılar zamanında Türk kültür sistemi içerisinde son derece önemli rol oynayan müesseselerden birisidir. (Öztürk, 2008: 1). Geçmiş dönemlerde çok çeşitli toplumlarda farklı formatlarda vakıf kavramı altında değerlendirilebilecek yapıların varlığı bilinmektedir. Eski Babil'de, Eski Mısır'da, Eski Yunan'da vakıflara benzer kurumların olduğu erbabının malumudur. Ayrıca İslam Öncesi Türklerde, Roma Hukukunda vakfa benzer yapılar bulunmakta idi. Vakıf olgusunun menşeinin Bizans Hukukundan alındığı yönünde görüşler varsa da bunlara karşı yönde görüşlerin varlığı da bilinmektedir. Toplumsal hizmeti öngören bu anlayış; Hristiyanlık Sonrası Batıda, Mezopotamya ve İslam'dan Önceki Arap Topluluklarında' da varlık göstermiştir. Özellikle İslamiyet'le birlikte vakıf olgusu tamamen oturmuş ve sosyal ve iktisadî hayatta etkili bir rol oynamıştır. Buradan Osmanlı Devletinin kurulmasına gelindiğinde vakıf kavramı ve olgusu altın çağını yaşamış ve Osmanlı Devletinin büyümesiyle de vakıflar yaygınlaşmıştır. Devletin iç ve dış güvenlik hizmetleri ile yönetimi dışında hemen her iş vakıflar aracılığı ile yürütülmüştür. Osmanlı Devleti'nden Türkiye Cumhuriyeti'ne geçişten itibaren vakıflar, Vakıflar Genel Müdürlüğü'nce idare ve temsil edilmekte, bu kurumun yönetim ve denetimi altında bulunmaktadır.

1. Taşınmazın Vakfiyeti

Başbakanlık Vakıflar Genel Müdürlüğü mütercim ve uzmanlarınca çalışma konusu olan Ayasofya Camii'ne ilişkin Vakıf Arşiv Yönetim Sistemi ve Başbakanlık Osmanlı Arşivleri'nde yapılan araştırmalarda aşağıda özet halinde sunulan bilgiler taşınmazın vakfiyetine delil olarak değerlendirilmiştir.

Trabzon Ayasofya-i Kebir Câmii'nin 1461 yılında Trabzon'un fethinden sonra Fatih Sultan Mehmet Han (1432-1481) tarafından kiliseden camiye dö-

nüştürülen eski eserlerden (asâr-ı nefise-i atıka-dan) olduğu 23 Muharrem 1318 H.(23 Mayıs 1900 M.) tarihli belgeden anlaşılmaktadır (BOA, EV-MKT-03030.00152). Bu câmiye ait şahsiyet kaydı: 29 Muharrem 1288 H. (20 Nisan 1871 M.) ve 25 Zilkade 1302 H. (5 Eylül 1885 M.) tarihli belgelere göre Trabzon Ayasofya-i Kebir Câmii'nin görevli ücretleri, Trabzon Gümrüğü Mukataası, Yahya Paşa'nın vakfettiği para vakfı ve Fatih Sultan Mehmet Han Vakfı gelirlerinden karşılandığı tespit edilmiştir (VGM, 155: 172/1372; BOA, EV-MKT: 1314-82).

Fatih Sultan Mehmet Han'a ait vakfiyelerde Trabzon Ayasofya-i Kebir Câmii'ne ilişkin bir bilgi bulunmamakla birlikte, elimizdeki belgelerden hareketle söz konusu caminin Fatih Sultan Mehmet Han Vakfı hayratı arasında sayıldığı 7 C.evvel 1320 H.(12 Ağustos 1902 M.) tarihli belgede net olarak ifade edilmektedir (BOA, EV-MKT: 2875 -00201). Çünkü Vakıflar Kanunu, hüccet, berat, şahsiyet kaydı, tevcih vb. belgeleri, tıpkı vakfiyeler gibi, o yerin hukuken vakıf olduğunu gösteren geçerli belgeler olarak kabul etmektedir.

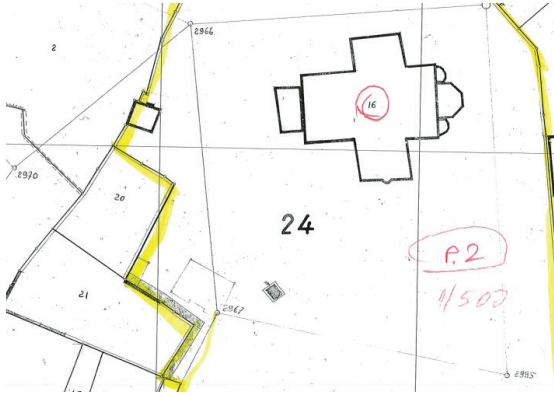
2. Mevcut Durumu

Taşınmaz, mahallinde yapılan tapulama çalışmaları uyarınca; senetsizden bilirkişi beyanına göre 26.04.1939 tarih ve 97 numarada "camii maa avlu" nevi ile mazbut Fatih Sultan Mehmet Vakfı adına tescil edilmiştir. Hakkında bunca belge bulunan bir vakıf taşınmazın, bilirkişi beyanına göre senetsizden tescil edilmesi, isabetli bir karar olmamıştır. Tapulama çalışmaları öncesinde, Vakıflar İdaresi'nin gerekli belgeleri Tapu İdaresine ibraz etmediğini, Tapu görevlilerinin de Osmanlı dönemi kayıtlarına yeterince bakmadıklarını göstermektedir. Bu durum mülkiyet gibi en temel haklardan birinin belgelendirilmesi sırasında her iki kamu kurumunun da yeterince hassas ve dikkatli davranmadıklarının bir işaretidir. Daha sonra 1960 yılında yapılan tesis kadastro çalışmaları işbu 26.04.1939 yılındaki tapu kaydı, şimdiki 24 ada 16 parselde "Çeşmesi Olan Bahçeli Kargir Cami" vasfı ile revizyon görerek uygulanmıştır (Bkz. Şekil 1).

İN / İRTİFAK		
	Matik / Lehdar	Tarih - Yusu
E. SAHİFLERİ ERDEKİ GAYRİ MENKULLER LEHDİNE İTİAD VE ŞEKİLDE GÜÇT HAKKI		
E. MADDENİNE İSTİNADEN ESKİ ESERDİR.		
J. KÜLTÜR VE TARIHAT VARLIĞIDIR.		
İÇE ARKEOLOJİK SİT ALANI) Tarih: - Sayı: -		
TRABZON VAKIFLAR BÖLGE MÜDÜRLÜĞÜ		
26/03/2012 -		
MÜLKİYET BİLGİLERİ		
Ehliyeti No	Hisse Pay/Payda	Metrakare
VAKFI	TAM	6.951,75
		Edinme Sebebi - Tarih:
		Tesis Kadastro - 06/01/71

Şekil 1. Trabzon Ayasofya Camii'nin Kısıtlamalı Tapu Kaydı

Bu tarihten sonra anılan taşınmazla ilgili olarak ne bir kadastro uygulaması ne de bir imar uygulaması yapılmıştır. Uygulama imar planında ise anılan taşınmaz Sosyal Tesis (Müze Gelişme Sahası) olarak ayrılmış alana isabet etmektedir. Mülkiyetin VGM açısından tescili ise Trabzon Merkez Mazbut Hayrat Vakıf Taşınmaz Mallar Kütüğü, Cilt:1, Sayfa:1, Sıra:5 numarada yapılmıştır. Yani taşınmaz, hayrat vasfında olan vakıf taşınmazları arasına tescil edilmiştir (Bkz. Şekil 2)

Şekil 2. Trabzon Ayasofya Kadastro Paftası (Sarı renk: Vakıf mülkiyet sınırı)

Şekil 3. Trabzon Ayasofya Camii'nin fotoğrafı (Fotoğraf: Cengiz Akçay)

3- Taşınmaza İlişkin İdari Kararlar Ve Mahkeme Kararları

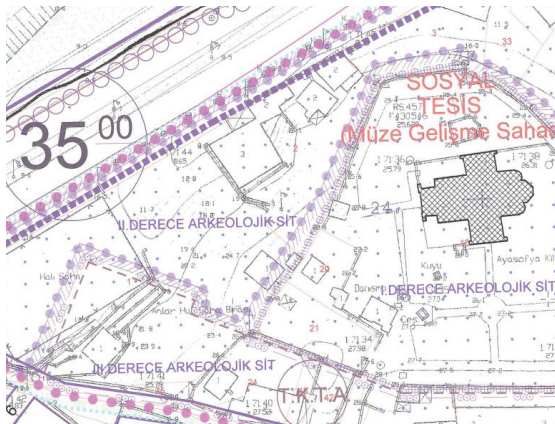
3.1. Trabzon Vakıflar Müdürlüğü'nün 02.10.1965 tarih ve 325 sayılı yazısı özeti: "Ayasofya Kilisesi 1245 tarihinde Trabzon İmparatorluğunu kuran birinci Alekyison Komnenos'un yeğeni ve Andirinkos'un oğlu olan 4.Kral Manoil tarafından yaptırıldığı, Trabzon'un fethinden sonra Fatih Sultan Mehmet'in emriyle Trabzon ayanından Ali Bey adında bir zat tarafından minber konulmak ve müezzin mahfili yaptırılmak suretiyle camiye tahvil edildiği, R. 1332-1333/M. 1916-1917 Rus istilası sırasında

Yenicuma ve Ortahisar camilerinde olduğu gibi Ayasofya Camii'nde de bulunan kıymetli teberrükatın bir âsâr-ı atika müessesesi müdürü tarafından alınarak Rusya'ya götürüldüğü 07.01.1947 tarihli bir yazıdan anlaşılmış ve fetihten sonra cami olduğu da 1282/1288 (20 Nisan 1871 M.) tarihli imamet, hitabet beratlarıyla teyit edilmiştir."

3.2. Taşınmaz Kültür ve Tabiat Varlıkları Ankara Bölge Kurulunun 24.01.1986 tarih ve 835 karar nolu karar özeti: “Taşınmaz, Taşınmaz Kültür ve Tabiat Varlıkları Yüksek Kurulu’nun 04.09.1985 gün ve 1426 sayılı kararı gereğince korunması gerekli taşınmaz kültür varlığı olarak tescil edildiğinden; Türk camii mimarisi özelliği taşımadığından kilise mimarisi özellikleri yanında iç duvarlarındaki freskleri, zemin mozaikleri ve dış duvarlarındaki kabartmaları ile sanat tarihinde ve turizmde çok önemli yeri olduğundan yapıya cami fonksiyonunun verilmesinin uygun olmadığına, Ayasofya kilisesinin müze olarak kullanımının ve bu kullanımın gelecekte devam edilmesinin uygun olduğuna karar verildi.”

3.3. Trabzon Asliye 2.Hukuk Mahkemesi 1996/409 esas:1997/315 karar numaralı mahkeme kararı
özeti: “Davacı (Vakıflar Genel Müdürlüğü) vekili dava dilekçesinde, Ayasofya Camisi olarak bilinen taşınmazın davalı Kültür Bakanlığı’nca hiçbir yasal dayanağı olmadan müzeye dönüştürülerek, gelir temin etmek amacı ile ve haksız olarak kullanıldığını, cami vashının ortadan kaldırıldığını, ihtarlara rağmen müdahaleye devam edildiğini belirterek davalının vakıf camiye vaki olan haksız müdahalesinin önlenmesine karar verilmesini talep ve dava etmiştir. Trabzon Ayasofya Mahallesi’nde bulunan 24 ada 16 parsel numarasında tapuda “Çeşme-si Olan Bahçeli Kargir Cami” vashı ve eski eserdişerhi ile mazbut “Fatih Sultan Mehmet Vakfı” adına kayıtlı olan taşınmaz üzerindeki binanın 1245 tarihinde kilise olarak yaptırıldığı, Trabzon’un fet-hinden sonra Fatih Sultan Mehmet’in emri ile camiiye çevrildiğı, bilahare ve bir süre 48’inci Tümen Komutanlığının benzin deposu olarak kullanıldığı, 1958-1963 yıllarında Vakıflar İdaresi’nce restore ettirilip boş olarak turistlere ziyaret ettirilmesi ve muhafazası için Milli Eğitim Bakanlığı’nın gözetimi-ne verildiğı, bu tarihlerde hemen yakınında ve 200 m. kadar mesafede Ayasofya Camisi adı ile yeni bir camii yaptırılarak ibadete açılmış olması nedeniyle kilise vashında olan eski binanın müze olarak kulla-nılması hususunda yazışmalar yapıldığı ve Trabzon

Ayasofya Kilisesi'nin Taşınmaz Kültür ve Tabiat Varlıkları Yüksek Kurulu'nun 04.09.1985 gün ve 1426 sayılı kararı ile korunması gerekli kültür varlığı olarak tescil edildiği ve Kültür ve Turizm Bakanlığı Taşınmaz Kültür ve Tabiat Varlıkları Ankara Bölge Kurulu'nca da 24.01.1986 gün ve 835 sayılı kararla Türk cami mimarisi özelliklerini taşımadığından kilise özellikleri yanında iç duvarlarındaki freskleri, zemin mozaikleri ve dış duvarlarındaki kabartmaları ile bu yapıya cami fonksiyonunun verilmesinin uygun olmadığına karar verildiği, 1985 yılından bu yana da taşınmazın ve üzerindeki binanın Trabzon Ayasofya Kilisesi adı altında Kültür Bakanlığı'na korunup etrafındaki taşınmazlar kamulaştırılarak müze olarak kullanıldığı, davalı Bakanlığın mevcut kararlara nazaran haksız bir müdahalesinin olmadığı, taşınmaz Kültür ve Tabiat Varlıklarını Koruma Yüksek Kurulu'nun kararlarına dayanılarak eski eser olması ve korunması gerektiğinden ve kullanmanın da bu kararlara dayandığından mevcut idarî kararlar iptal edilmeden ve kaldırılmadan haksız müdahalelerden söz edilemeyeceği, taşınmaz ve üzerindeki kilise dizaynındaki binanın bir kültür varlığı olarak korunup halka açık bir şekilde ve müze olarak kullanılmasında kamu yararının da var olduğu, tekrar cami olarak bu kilisenin kullanılmasında hiçbir faydanın da bulunmadığı hemen yakınında yapılan ve ibadete açık Ayasofya Camisi'nin var olduğu ve o camiinin vakfın gayesine hizmet ettiği, bu bakımlardan ve tüm kapsamına nazaran davanın sübuta ermediği ve reddedilmesinin gerektiği anlaşılmıştır. Davacının dava ve taleplerinin reddine karar verilmiştir."

Şekil 4.Trabzon Ayasofya Camii'nin Koruma Amaçlı İmar Planı

3.4. Trabzon Asliye 2. Hukuk Mahkemesi 1996/409 esas:1997/315 karar numaralı mahkeme kararının İdare aleyhine olduğu gerekçesiyle ilgili karar temyiz edilmiştir. Yargıtay 12. Hukuk Dairesinin 09.03.1998 tarih ve 2484 esas 2932 karar numaralı Karar özeti: "Dava içeriğine, toplanan delillere hükmün dayandığı yasal ve hukuksal gerekçeye ve özellikle delillerin takdirinde bir isabetsizlik bulunmamasına göre davacının temyiz itirazı yerinde değildir. Reddi ile usul ve yasaya uygun bulunan hükmün onanmasına 09.03.1998 tarihinde oybirliğiyle karar verildi."

Böylece Trabzon Asliye 2. Hukuk Mahkemesi 1996/409 esas:1997/315 karar numaralı mahkeme kararının onanmasına Yargıtay'ca karar verilmiştir.

Yargıtay 12. Hukuk Dairesinin 09.03.1998 tarih ve 2484 esas 2932 karar numaralı Kararı ile temyiz edilen dosya için Yargıtay'a karar düzeltme talebinde bulunulmuştur. Yargıtay 1. Hukuk Dairesinin 16.09.1998 tarih 6603 esas 9265 karar numaralı karar özeti: "Davacı Vakıflar Genel Müdürlüğü'ne izafeten Trabzon Vakıflar Bölge Müdürlüğü'nce verilen dava dilekçesinde; mülkiyeti "Fatih Sultan Mehmet Vakfı"na ait bulunan 6951.75 m2 yüzölçümlü ve Ayasofya Camii olarak bilinen 16 parsel sayılı taşınmaza davalı Bakanlıkça yasal dayanağa bağlanmaksızın müzeye dönüştürülerek el atıldığı ileri sürülmüş; el atmanın önlenilmesi ve müze şeklinde kullanılmasından ötürü elde edilen gelirin tahsiline karar verilmesi istenilmiştir. Gerçekten, dava konusu taşınmazın tapuda "Çeşmesi Olan Kargir Cami" niteliği ile "Fatih Sultan Mehmet Vakfı" adına kayıtlı olduğu sabittir. Öte yandan, taşınmaza 24.1.1986 tarih, 835 sayılı karar ile eski eser niteliği verildiği ve bu taşınmazın müze olarak kullanılmasının ve bu kullanımın gelecekte devam etmesinin kararlaştırıldığı da kayden bellidir. Hemen belirtilmelidir ki; 2863 sayılı Kültür ve Tabiat Varlıklarını Koruma Kanunu ile bu kanunun bazı maddelerinin değiştirilmesi ve kanuna bazı maddeler eklenmesine ilişkin 3386 sayılı kanunda, Vakıflar Genel Müdürlüğü'nün idaresinde ve denetiminde bulunan mazbut ve mülhak vakıflara ait taşınmaz kültür ve tabiat varlıkları ile gerçek ve tüzel kişilerin mülkiyetinde bulunan camii, türbe, kervansaray, han, hamam, mescit, mevlevihane, çeşme vb. kültür varlıklarının korunması ve değerlendirilmesi yönünden, koruma kurulu kararı alındıktan sonra Vakıflar Genel Müdürlüğü'ne de yetkiler tanınmıştır. Ancak, koruma kurallarının

oluşumuna yönelik 2863 sayılı yasanın 3386 sayılı yasa ile değişik 88. maddesinde, görüşülecek konu Vakıflar Genel Müdürlüğü ile ilgili ise, Vakıflar Bölge Müdürü veya Teknik Temsilcisinin kurulda yer alacağı belirtilmiştir. Her ne kadar, çekişmeli vakıf taşınmazın kullanım biçimi için, davacı idare ile davalı idare arasında bir protokol ya da sözleşme düzenlenmemiş ise de; yukarıda değinilen koruma kurulu kararında Vakıflar Bölge Müdürü'nün yer aldığı, karara karşı koymadığı saptanmıştır. Açıklanan ilke vs. olgular karşısında. 1986 yılında alınan kararın yok sayılması; diğer bir deyişle hukuk ortamına çıkmamış bir karar olarak düşünülmesi olanağı yoktur. Kuşkusuz, tapu kaydının sahibine verdiği mülkiyet hakkı üstün tutulmalı, uyumsuzluk da buna göre çözümlenmeli görüşü göz ardı edilemez. Ne var ki, koruma kurulunun ortaya çıkan ve davacı idarenin de temsil edildiği karar karşısında, bu karar idarî yargı yerinde ortadan kaldırılmadan davalı Kültür Bakanlığı'nın dava konusu taşınmazı "müze" olarak kullandığından söz edilerek açılan el atmanın önlenmesi isteği hakkındaki eldeki dava; adlî yargı yerinde haklı görülüp kabul edilemez. Eş anlatımla, davalı idarenin kullanımı, koruma kurulunun kararı, idarî yargı yerinde kaldırıldıktan sonra haksız bir müdahale olarak değerlendirilebilir. Öyle ise, mahkemece davanın reddedilmesi doğrudur. Davacı idarenin karar düzeltme istekleri yerinde değildir. Bu nedenle HUMK un 440. maddesinde yazılı hallerden hiçbirisine uygun düşmeyen karar düzeltme isteğinin REDDİNE, oybirliğiyle karar verildi."

Sonuç olarak Yargıtay 12. Hukuk Dairesinin 09.03.1998 tarih ve 2484 esas 2932 karar numaralı Kararı için yapılan işbu karar düzeltme talebi reddedilmiştir.

3.5 Trabzon 1. Asliye Hukuk Mahkemesi 2011/102 e 2011/194 k sayılı mahkeme kararı: "Davacı VGM davalı Kültür ve Turizm Bakanlığı aleyhine açılan müdahalenin meni davası

Trabzon Asliye 2.Hukuk Mahkemesi 1996/409 esas:1997/315 karar numaralı mahkeme kararı ile daha önce açılan meni müdahale davasının davanın reddine karar verildiği ve bunun kesin hüküm niteliğinde olduğu gerekçesiyle reddedilmiştir.

Vakıflar Genel Müdürlüğü'nce Yüksek Yargıtay 8.Hukuk Dairesi Başkanlığına 1976 yılında Müdahalenin Önlenmesi konulu olarak açılan dava 1976/5 esas 1983/4 karar sayılı dosyası görevsizlik kararı

ile Trabzon 1.Asliye Hukuk Mahkemesine gönderilmiş ve 15.04.2011 tarihinde tevzi edilmiştir. Yapılan yargılamada Trabzon 2.Asliye Hukuk Mahkemesinin 1996/409 esas sayılı dosyası ile meni müdahale davası açıldığı, yapılan yargılama sonucunda davanın reddine karar verildiği, verilen kararın kesinleştiği anlaşılmakla, kesin hüküm nedeni ile açılan davanın reddine dair aşağıdaki şekilde hüküm davacı tarafça temyiz edilmiş, Yargıtay 1.Hukuk Dairesinin 27.06.2012 tarih ve 2012/5916 esas ve 2012/8101 karar sayılı ilamı ile; somut olayda davalı ile davacı arasında taşınmazın kullanımına yönelik bir protokol veya sözleşme düzenlenmiş olmadığını, taşınmazın davalı tarafından müze olarak tahsis talebinin davacı tarafından reddedildiğini, bu durumda taşınmazın davalı tarafından fiilen müze olarak kullanımını haklı kılan bir anlayışın Anayasa'nın 35. ve Türk Medeni Kanununun 683.maddesinde tanımlanan mülkiyet hakkının ihlali anlamına geleceği nedenlerinden dolayı dava kabul edilmiştir. Davacı Vakıflar Genel Müdürlüğü'nün davasının kabulü ile Davalı Kültür ve Turizm Bakanlığı'nın anılan vakıf taşınmaza yaptığı müdahalenin önlenmesine Trabzon 1.Asliye Hukuk Mahkemesinin 2012/480 esas 2012/386 karar numaralı dosyası ile 28.12.2012 tarihinde karar verilmiştir. Kültür Bakanlığı'na yapılan itiraz üzerine Yargıtay 1.Hukuk Dairesi'nin 2013/3121 esas 2013/4754 karar numaralı karar ile hükmün ONANMASINA 02.04.2013 tarihinde karar verilmiştir."

Özetle; taşınmazın tapu sicilinde tescilli olan niteliğinin her ne kadar "Çeşmesi Olan Bahçeli Kargir Cami" olsa da müze olarak kullanıla geldiği, çevrede ihtiyaca cevap veren camii bulunduğu, taşınmazın tescilli eski eser oluşu, mimarı yapısı, tarihi, teknik özellikleri, yukarıda izah edilen Taşınmaz Kültür ve Tabiat Varlıkları Ankara Bölge Kurulunun 24.01.1986 tarih ve 835 sayılı kararı gereği taşınmazın korunması gerekli taşınmaz kültür varlığı olarak tescil edildiğinden; Türk camii mimarisi özelliği taşımadığından kilise mimarisi özellikleri yanında iç duvarlarındaki freskleri, zemin mozaikleri ve dış duvarlarındaki kabartmaları ile sanat tarihinde ve turizmde çok önemli yeri olduğundan yapıya cami fonksiyonunun verilmesinin uygun olmadığına, Ayasofya kilisesinin müze olarak kullanımının ve bu kullanışın gelecekte devam edilmesinin uygun olduğu kararına istinaden ve ayrıca işbu Kurul Kararının yine yukarıda yazılı Trabzon Asliye 2.Hukuk Mahkemesi 1996/409 esas:1997/315 ka-

rar numaralı mahkeme kararı, Yargıtay 12.Hukuk Dairesinin 09.03.1998 tarih ve 2484 esas 2932 karar numaralı kararı Yargıtay 1.Hukuk Dairesinin 16.09.1998 tarih 6603 esas 9265 karar numaralı kararı ile de uygun görülmesi ve Mahkeme Kararı niteliği kazanması sebebiyle, anılan taşınmaz cami vasfı verilerek kullanımının engellendiği anlaşılmaktadır. Trabzon 1.Asliye Hukuk Mahkemesinin 2012/480 esas 2012/386 karar numaralı dosyası ile 28.12.2012 tarihinde Kültür ve Turizm Bakanlığı'nın anılan vakıf taşınmaza yaptığı müdahalenin önlenmesine karar verilmiştir. Kültür Bakanlığı'nca yapılan itiraz üzerine Yargıtay 1.Hukuk Dairesi'nin 2013/3121 esas 2013/4754 karar numaralı karar ile hükmün onanmasına 02.04.2013 tarihinde karar verilmiştir.

Bu karardan sonra işgalci konumda olan kurum, Trabzon Vakıflar Bölge Müdürlüğü'nün talebi ile taşınmazdaki işgalini 03.06.2013 tarihinde sonlandırmış ve taşınmaz VGM adına Trabzon Vakıflar Bölge Müdürlüğü'nce teslim alınmıştır. Hemen akabinde, taşınmaz vakfiyesine uygun şekilde cami olarak hizmet verecek biçimde ilgili kurumların koordinesi ile ibadete açılmıştır. Taşınmazın cami fonksiyonu ile ibadete açılması esnasında eserde yapısal herhangi bir müdahale yapılmamış olup yalnızca tefrişat işlemleri gerçekleştirilmiştir. Yapılan tefrişat ve perdeleme işlemleri yapıya bir zarar vermeden geri dönüşüme uygun olarak yapılmıştır. Cami harimi olarak adlandırılan orta bölüm cami hizmeti vermekte, eserin doğu tarafı (apsis) ile batı tarafı (narteks) bölümüne herhangi perdeleme yapılamamış olup bu bölümler ziyaretçilerce görülebilmektedir. Cami hariminin üst bölümü fresklere müdahale edilmeden örtülmüş olup narteks kısmından harimin üzerindeki freskler de görülebilmektedir. Böylece Trabzon Ayasofya Camii'nin vakfiyesine uygun şekilde cami fonksiyonu ile kullanımı, uzun süren hukuki ve idari süreçler sonunda sağlanmıştır. Bunun yanında işgalci kurum tarafından bedel karşılığında ziyaret edilme imkânı sağlanan işbu eser, VGM yönetimine alındığı 03.06.2013 tarihinden sonra bedelsiz olarak hizmet vermektedir.

Ayasofya Camii'nin bakım ve onarım ihtiyacı göz önüne alınarak, asli fonksiyonu olan cami fonksiyonuna uygun şekilde hizmet verebilmesi için Trabzon Vakıflar Bölge Müdürlüğü'nce 14.05.2013 tarihinde Trabzon Merkez Ayasofya Camii (24 ada 16 parsel) Eski Eser Projeleri Temin İşi ihalesi yapıl-

mıştır. Bu ihaleyi kazanan yüklenici ile 13.06.2013 tarihinde sözleşme imzalanarak projelendirme çalışmaları başlatılmıştır.

Bazı özel ve tüzel kişilerce VGM aleyhine Trabzon İdare Mahkemesinin 2013/1051 esas sayılı dosyasıyla "Ayasofya Müzesinin camiye çevrilmesi işleminin iptali" davası açılmıştır. Açılan bu dava mahkemece 20.09.2013 tarihinde "kesin ve yürütmesi zorunlu bir işlem niteliğinde olmayan, süreci özetleyen bir işlem olduğu" gerekçesi ile 2013/1051 esas 2013/1067 karar sayılı kararı ile reddedilmiştir.

Aynı özel ve tüzel kişilerce Ankara İdare Mahkemesinin 2013/1343 esas sayılı dosyası ile VGM aleyhine açılan Trabzon Merkez Ayasofya Camii (24 ada 16 parsel) Eski Eser Projeleri Temin İşinin iptali ve yürütmesinin durdurulması istemli davası ise devam etmektedir.

4. Mülkiyet Hakkı

Malik olunan şeyin taşınabilme özelliğine göre mülkiyet taşınır ve taşınmaz mülkiyeti olarak ikiye ayrılmaktadır (Bruce: 1998: 3). Taşınır mülkiyetinin konusu; nitelikleri itibarıyla taşınabilen maddi şeylerle, edinmeye elverişli olup taşınmaz mülkiyetinin kapsamına girmeyen şeylerdir. Taşınmaz mülkiyetinin konusunu ise; arazi, tapu kütüğünde ayrı sayfaya kaydedilen bağımsız ve sürekli haklar ve kat mülkiyeti kütüğüne kayıtlı bağımsız bölümler oluşturmaktadır. Arazi mülkiyeti, kullanılmasında yarar olduğu ölçüde, üstündeki hava ve altındaki arz katmanlarını da kapsar. Bu mülkiyetin kapsamına, yasal sınırlamalar saklı kalmak üzere yapılar, bitkiler ve kaynaklar da girer (Dale ve McLaughlin: 1999: 3; Resmi Gazete: 2001).

Mülkiyet; elinde bulunduranın özelliğine göre özel ve kamu mülkiyeti olmak üzere ikiye ayrılmaktadır. Özel mülkiyet, şirketler veya ortaklıklar gibi tüzel kişiler de dâhil olmak üzere özel şahısların; kamu mülkiyeti ise devletin ve diğer kamu tüzel kişilerinin elinde bulundurduğu mülkiyet şeklidir (Bruce: 1998: 4).

Mülkiyet hakkı, uluslararası beyanname ve sözleşmelerle garanti altına alınmış bir haktır. 10 Aralık 1948'de Birleşmiş Milletler (BM) Genel Kurulu tarafından kabul ve ilan edilen İnsan Hakları Evrensel Beyannamesi (İHEB)'nin 17. maddesinde; "Herkes kendi başına veya başkalarıyla birlikte mülkiyet edinme hakkına sahiptir. Hiç kimse mülkiyetinden

keyfi olarak mahrum bırakılamaz” ifadesi yer almaktadır (URL-1: 2012).

İnsan haklarının ve temel özgürlüklerin korunmasına ilişkin 4 Kasım 1950’de Roma’da imzalanan ve ülkemizin de taraf olduğu Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi (AİHS)’nin 1. protokolünün 1. maddesinde mülkiyet hakkı “Her gerçek veya tüzel kişi, mülkiyeti üzerinde barışçıl tasarrufta bulunma hakkına sahiptir. Hiç kimse, kamu yararı ve yasadaki öngörülen koşullar ile uluslararası hukukun genel ilkeleri dışında, mülkiyet hakkından yoksun bırakılamaz” düzenlemesiyle taahhüt altına alınmıştır (URL-2: 2012).

Mülkiyet Hakkı, ülkemizde de anayasal güvence altına alınmıştır. 18.10.1982 tarih ve 2709 sayılı Türkiye Cumhuriyeti Anayasası’nın 35. Maddesine göre; “Herkes, mülkiyet ve miras haklarına sahiptir. Bu haklar, ancak kamu yararı amacıyla, kanunla sınırlanabilir. Mülkiyet hakkının kullanılması toplum yararına aykırı olamaz.” (Resmi Gazete: 1982). 4721 sayılı Türk Medeni Kanunu’nun 683. maddesinde ise; “Bir şeye malik olan kimse, hukuk düzeninin sınırları içinde, o şey üzerinde dilediği gibi kullanma, yararlanma ve tasarrufta bulunma yetkisine sahiptir.” hükmü yer almaktadır (Resmi Gazete: 2001).

5737 sayılı Vakıflar Kanunu’nun 3.maddesinde “Mazbut vakıf: Bu Kanun uyarınca Genel Müdürlükçe yönetilecek ve temsil edilecek vakıfları; Hayrat: Mazbut, mülhak, cemaat ve esnaf vakıfları ile yeni vakıfların, doğrudan toplumun istifadesine bedelsiz olarak sundukları mal veya hizmetleri ifade eder”, 6.maddesinde “Mazbut vakıflar, Genel Müdürlük tarafından yönetilir ve temsil edilir.”, 30. maddesinde “Vakıf yoluyla meydana gelip de her ne suretle olursa olsun Hazine, belediye, özel idarelerin veya köy tüzel kişiliğinin mülkiyetine geçmiş vakıf kültür varlıkları mazbut vakfına devrolunur” hükümleri yer almaktadır (Resmi Gazete: 2008).

6570 sayılı Gayrimenkul Kiraları Hakkında Kanunun 1.maddesinin 2.bendinde “Mabetler kiraya verilemez ve ibadethane haricinde hiçbir iş için de kullanılamaz” hükmü yer almaktadır (Resmi Gazete: 1955). Ancak bu kanun 01.07.2012 tarihinde yürürlüğe giren 6101 sayılı Türk Borçlar Kanunu’nun Yürürlüğü ve Uygulama Şekli Hakkında Kanun’un 10.maddesi ile yürürlükten kaldırılmıştır (Resmi Gazete: 2011).

2863 sayılı Kültür ve Tabiat Varlıklarını Koruma Kanunu 10.maddesinde “Her kimin mülkiyetinde veya idaresinde olursa olsun, taşınmaz kültür ve tabiat varlıklarının korunmasını sağlamak için gerekli tedbirleri almak, aldırarak ve bunların her türlü denetimini yapmak veya kamu kurum ve kuruluşları ile belediyeler ve valiliklere yaptırmak, Kültür ve Turizm Bakanlığı’na aittir. “11.maddesinin 2.bendinde de “Malikler bu varlıkların üzerindeki mülkiyet haklarının tabii icabı olan ve bu Kanunun hükümlerine aykırı bulunmayan bütün yetkilerini kullanabilirler.” hükmü yer almaktadır (Resmi Gazete: 1983).

5. Değerlendirme

Trabzon Ayasofya Camii’nin mülkiyeti, mazbut Fatih Sultan Mehmet Vakfı’na, yönetim ve temsili 5737 sayılı Vakıflar Kanunu uyarınca Vakıflar Genel Müdürlüğü’ne ait bu vakıf gayrimenkul, hayrat niteliğinde bir vakıf taşınmazdır. Taşınmazın mülkiyet kaydı, 1939 yılındaki tapulama çalışmalarında bir kaydın revizyonu ile oluşmamıştır. Yani geldisi bir irad kaydı, tapu kaydı, vergi kaydı veya vakfiye belgesine dayanmadığından bilirkişi beyanlarına göre senetsizden mazbut vakfına tespit ve tescili gerçekleştirilmiştir. Böylece Cumhuriyet sonrası bu taşınmazın ilk tapu senedi cami vasıflı olarak tescil edilmiştir. Daha sonra 1960 yılında mahallinde yapılan tesis kadastro çalışmalarında 1939 yılındaki tapu kaydı uygulanarak 24 ada 16 parsel sayılı taşınmaz olarak tespit ve tescil işlemi gerçekleştirilmiştir. Bu noktadan sonra söz konusu taşınmazda tapu ve kadastro uygulaması veya talebe bağlı değişiklik işlemi yapılmadığı bilinmektedir. Hayrat vasıflı olarak vakıf sicillerinde tescilli olan bu taşınmaz ilgili kanun uyarınca VGM tarafından idare edilmelidir. Ancak yukarıda ayrıntılı bir şekilde anlatılan süreçlerden anlaşıldığı üzere taşınmaz, mülkiyet hakkı kavramı hiç dikkate alınmadan, 2013 yılına kadar tapuda kayıtlı olan cami vasfından tamamen farklı bir vasıfta kullanılmıştır. Üstelik bu kullanım durumu taşınmazın yönetim ve temsilini yapan VGM tarafından değil başka bir kamu kurumu olan Kültür ve Turizm Bakanlığı’na yürütülmüştür. Olayın iki boyutu söz konusudur, birinci boyutu; İnsan Hakları Evrensel Beyannamesi, uluslararası protokol ve sözleşmelerde tanımlanan mülkiyet hakkı kavramından bakıldığında buralarda tanımlanan mülkiyet hakkının mazbut vakfı yöneten ve temsil eden VGM’ye mevcut idarî ve yargı kararlarıyla kullanılmadığı aşîkârdır. Bu-

nun yanında Anayasa'nın 35.maddesinde tanımlanan mülkiyet hakkı kavramı da bu taşınmaz için göz ardı edilmiştir. Böylece taşınmaz için alınan idarî kararlar ve yargı kararları ulusal ve uluslararası hukukta tanımlanan mülkiyet hakkı kavramı ile bağdaşmamaktadır. Konunun ikinci boyutunda ise taşınmazın tescilli cinsi olan cami kullanımının dışında müze olarak kullanımıdır. Burada da yine mülkiyet ve kullanma hakkını kısıtlayıcı bir durum söz konusudur. Oysa Medeni Kanunda mülkiyet hakkının tescil ile başlayacağı belirtilmiştir. Taşınmazın vasıf yönünden tescili de cami olduğuna göre ve son olarak 1960 yılındaki kadastro çalışmalarından buyana kadastro kanununda tanımlanan hak düşürücü sürelerde olduğuna göre taşınmazın cinsinin VGM tasarrufu dışında değiştirilme imkânı bulunmamaktadır. Burada vurgulanmak istenen husus, taşınmazın resmi olarak cami fonksiyonunda olduğunun tapu ve vakıf sicillerinde mevcut olduğunu ortaya koymaktır. Bu taşınmazın müze olarak Kültür ve Turizm Bakanlığı'nca kullanımı ancak taşınmazı işgal etmekle mümkün olmaktadır. Zira bu tip hayrat vasfından taşınmazlar kamu kurum ve kuruluşlarına VGM tarafından tahsis edilebilmektedir. Ancak, Gayrimenkul Kiraları Hakkında Kanunun 1.maddesi uyarınca "Mabetler kiraya verilemez ve ibadethane haricinde hiçbir iş için de kullanılamaz" hükmü bulunduğundan bu taşınmazın cami dışında tahsis edilmesi ve cami dışında kullanılması bu kanuna da aykırıdır. Her ne kadar taşınmazın müze olarak kullanımı 6101 sayılı yasa ile 6570 sayılı yasanın yürürlükten kaldırılması sonucu mümkün gözükse de 5737 sayılı yasanın 16.maddesi hayrat taşınmazlarda vakfiye dışı kullanımı tamamen yasaklamaktadır. Burada akla gelen diğer bir durum ise Kültür ve Turizm Bakanlığı ya da diğer bir kamu kurumunca taşınmazın kamulaştırılmasıdır. Bu noktada da 5737 sayılı yasanın 30.maddesi devreye girecektir. Şöyle ki; bu madde ile vakıf kültür varlıkları mazbut vakıfları dışında kamu eline geçmişse bile bunların vakıfları adına tescilini emreden bir maddedir. Bunun pratikteki anlamı ise bu tip bir vakıf taşınmazın kamulaştırılması veya satılması durumunda bile 30.maddedeki "her ne suretle olursa olsun" hükmü uyarınca taşınmaz mülkiyetinin tekrar vakfı adına tescil edilmesi imkânını doğuracaktır.

Trabzon Ayasofya, Fatih Sultan Mehmet'in 1461'de Trabzon'u fethinden sonra vakfiyesi uyarınca camiye çevrilmiş ve 1916 Rus işgaline kadar cami ola-

rak kullanılmıştır. 1916-1918 Rus işgalinde cami olmaktan çıkarılmıştır. Bilahare 1918-1944 yılları arasında tekrar cami olarak, 1944-1953 yılları arasında 48. Tümen tarafından askeri depo ve benzinlik olarak kullanılmıştır. 1953 yılında yeniden cami olarak kullanılmaya başlanmıştır. 1959 yılında İngiltere Edinburgh Üniversitesi'nden bir heyetle birlikte Vakıflar İdaresi restorasyon çalışmalarına başlamıştır. Bu esnada mabedin bir kısmında yine cami fonksiyonu devam etmiştir. 1961 yılında tamamlanan onarım sonrası yapı içerisindeki freskler ortaya çıkarılmış ve onarım sonrası mabedin cami olarak kullanımına son verilerek Vakıflar Genel Müdürlüğü izni ve onayı olmaksızın önce Milli Eğitim Bakanlığı, ardından Kültür Bakanlığı tarafından müze olarak kullanılmaya başlanmıştır.

Müze kullanımı, taşınmazın hem tapu sicili hem de vakfiyeti açısından hukuki olarak mümkün olmadığından ötürü VGM tarafından sonlandırılması ve eserin cami olarak hizmete devamının sağlanması noktasında hukuki ve idari süreçler başlatılmıştır. Ancak bazı yargı kararları ve idari kararlara dayanılarak eserin cami kullanım imkanı bir türlü sağlanamamıştır. Taşınmazı tapu sicili ve vakfiyesine uygun şekilde cami fonksiyonu ile kullanmaya ve kullandırmaya kararlı olan VGM tarafından 1978 başlatılan ve 2013 yılında tamamlanan hukuki süreç VGM'yi haklı çıkartmıştır. Hukuki süreçler sonunda yukarıda bilgileri verilen kesinleşmiş mahkeme kararları uyarınca tahliye edilerek, 03.06.2013 tarihinde cami fonksiyonuna uygun şekilde hizmet vermeye başlamıştır. Sonuç olarak vakfiyesinde ve tapu sicilinde cami olan işbu esere nihayet cami fonksiyonu kazandırılmış ve vakıfların kanayan yarası konumunda olan bu problem geç de olsa çözülmüştür.

6. Sonuç ve Öneriler

Bu çalışma kapsamında Mülkiyeti Mazbut Fatih Sultan Mehmet Vakfı'na, yönetim ve temsili 5737 sayılı Vakıflar Kanunu ile VGM'ne ait Ayasofya Camii'nin Cumhuriyet sonrası mülkiyet hakkı ve vakıf hukuku temelinde mevcut durumu değerlendirilmiştir. Taşınmazın cami fonksiyonu dışında müze olarak kullanımı İnsan Hakları Evrensel Beyannamesi'nin 17. maddesi, Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi'nin 1. protokolünün 1. Maddesi, Anayasa'nın 35.maddesi, Türk Medeni Kanunu'nun 683.maddesi, Vakıflar Kanunu'nun 3, 6, 16 ve 30. maddesi ve Kültür ve Tabiat Varlıklarını Koruma

Kanunu 10. ve 11/2.maddesine aykırıdır ve bu kullanıminin mülkiyet hakkı kavramı ile tamamen tezat bir durum ortaya çıkardığı belirlenmiştir. Tüm bu hukuksal çerçeveye rağmen yukarıda verilen idarî ve yargı kararları mazbut vakfın mülkiyet hakkını kısıtlamakla da kalmayıp ortadan kaldırmaktadır. Mevcut şekildeki kullanım adeta taşınmazın kuru mülkiyetinin dışında bir hak tanımamakla birlikte, Kültür ve Turizm Bakanlığı lehine intifa ve sükna hakkı tarzında bir kullanım hakkı algısı düşündürmektedir. Hâlbuki bu tarz bir durumun tesisi ancak ve ancak tapu siciline tescille mümkün olmaktadır. Hal böyle iken ilgili kullanım sadece ve sadece işgal olarak tanımlanmaktadır. Bu kullanımdan dolayı taşınmaz haksız ve hukuka aykırı olarak kullanan kullanıcının fuzuli şağıl sıfatı ile kullanım süresince taşınmazı işgalinden ötürü ecrimisil taz-

minatı ödemesi gerekir. Her ne suretle olursa olsun taşınmazı işgal eden bir kullanma ve yararlanma hakkı tanımayan bu durum taşınmazın malik veya temsilcisi dışında kişilerce haksız kullanımını haklı çıkartmaz ve mülkiyet hakkını kullanmaya engel teşkil etmez. Bu taşınmazın yukarıda maddeleri verilen yasal çerçeve içinde kullanımının sağlanması durumunda ihlal edilen mülkiyet hakkı kavramı yeniden tesis edilebilecektir. Nitekim bu kullanım 03.06.2013 tarihinde kesinleşmiş mahkeme kararına istinaden sağlanabilmektedir. Eserin mülkiyet hakkı kavramı temelinde geçmişten günümüze değin kullanımı; mevzuat, vakfiye ve tapu sicili açısından irdelenmiş olup, bunlara dayanarak cami olarak kullanımının sağlanması gereğinden hareketle başlatılan idari ve hukuki süreçlerin tamamlanması ile esere cami fonksiyonu verilmiştir.

Kaynaklar

Bruce, W John (1998). *TenureBrief, Review of TenureTerminology, Land Tenure Center, An Institute for Researchand Education on Social Structure, Rural Institutions, Resource Use, and Development*, Madison:University of Wisconsin.

Dale, Peter, McLaughlin, John, 1999. Land Administration Systems. *Oxford University Press*, Oxford, 169pp., ISBN 0-19-823390-6.

Gülsoy, Ufuk (Yay.Haz. Vahdettin ENGİN vd.) *Bir Medeniyetin İzdüşümü Vakıflar* (2012), Vakıflar Genel Müdürlüğü Yayınları, İstanbul.

Muhammed, İbn Manzur, Ebu'l-Fadl (1933). *Lisanü'l-Arab*, Beyrut, trs. III, 969; Firuzâbâdî, Mecdüddin Muhammed b. Yakûb, Kâmusu'l-Muhît, Mısır, III, 199.

Öztürk, Temel (2008). "Tarihte Vakıf Anlayışı", *2008 Vakıf Medeniyeti Su Yılı Etkinlikleri (Panel)*, Trabzon: Prof. Dr. Osman Turan Kültür Merkezi.

Resmi Gazete, Gayrimenkul Kiraları Hakkında Kanun (9013), 27.05.1955.

Resmi Gazete, Kadastro Kanunu (19512), 09.07.1987.

Resmi Gazete, Kültür ve Tabiat Varlıklarını Koruma Kanunu (18113), 23.07.1983.

Resmi Gazete, Türkiye Cumhuriyeti Anayasası (17863 mükerrer), 09.11.1982.

Resmi Gazete, Türk Medeni Kanunu (24607), 08.12.2001.

Resmi Gazete, Vakıflar Kanunu (26800), 27.02.2008.

Resmi Gazete, Türk Borçlar Kanunu'nun Yürürlüğü ve Uygulama Şekli Hakkında Kanun (27836), 04.02.2011.

URL-1. Universal Declaration of Human Rights, All Human Rights for All, Fiftieth Anniversary of the Universal Declaration of Human Rights (1948-1998), <http://www.un.org>.(30.01.2012)

URL-2, Convention forthe Protection of Human Rightsand Fundamental Freedoms, Council of Europe, Registry of the European Court of Human Rights, Rome, 33. Sayfa. http://www.echr.coe.int/NR/rdonly-res/D5CC24A7-DC13-4318-B457-5C9014916D7A/0/CONVENTION_ENG_WEB.pdf(30.01.2012).

URL-3. <http://www.vgm.gov.tr/sayfa.aspx?Id=3> (07.06.2013)